ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
2013 Tomus LIII. Fasc. 2 Pag. 23–39

POUČENÍ O SPRÁVNÉM ZPŮSOBU STUDIA VE STŘEDOVĚKÉM TRAKTÁTU *DE MODULO STUDENDI* (VK OLOMOUC, M I 357)

JAN ODSTRČILÍK

INSTRUCTIONS REGARDING THE CORRECT MANNER OF STUDYING IN THE MEDIEVAL TREATISE *DE MODULO STUDENDI* (VK OLOMOUC, M I 357)

An analysis of a late medieval treatise *De modulo studendi* (On the Manner of Studying) which has passed unnoticed for far. The anonymous text survives in a sole manuscript dated 1450's–1460's and owned by the Carthusian monastery in Olomouc. Although it seems impossible to identify the author, his career is reconstructed based on the information he provides within the text. The comparison with other medieval didactic tracts (especially those by Pseudo-Boethius, Hugh of Saint Victor, and Martin of Prague) point to the unique features of *De modulo studendi*, namely the width of the field covered combined with specificity of the advice given, its language consciousness, and its usability by autodidacts.

Key words: Medieval Latin Literature – Carthusian Monastery in Olomouc – didactic literature – medieval studying – liberal arts – medieval manuscripts

Spolu s rozvojem škol a univerzit se v latinské literatuře od 12. a 13. století objevují různé traktáty pojednávající o správném způsobu vzdělávání.[1] Největší věhlas si vydobyly *Didascalicon* od Hugona ze Sv. Viktora a *De disciplina scolarium* od Pseudo-Boëthia.[2] Zvláště v 15. století nacházíme další traktáty, často v rozsahu jen několika folií, například *Regulae de modo studendi*, dochované v univerzitní knihovně v Augsburgu,[3] či *De hiis que requiruntur ad volentem bene proficere in studiis,* uložený ve státní knihovně v Bamberku.[4] Pro české prostředí je významný traktát Martina Pražského z období okolo roku 1450 nazvaný *De modo artificioso studendi et memorandi et intelligendi.*[5] Následující text posky-

[1] Výzkum vedoucí k těmto výsledkům byl financován Evropskou vědeckou radou v rámci Sedmého rámcového programu (FP7/2007-2013) / ERC grant č. 263672. Článek vychází z mé diplomové práce *Jak úspěšně studovat ve středověku? Analýza pozdně středověkého traktátu De modulo studendi (rkp. Olomouc, VK, M I 357) a edice jeho vybraných částí*, obhájené v roce 2012 na FF UK v Praze. Za vedení a podporu děkuji Lucii Doležalové, za konzultace Pavlíně Rychterové.

[2] Přehlednou typologii didaktických traktátů a jejich nejvýznamnější představitele viz: Pierre Riché, *Sources pédagogiques et traités d'éducation*, in: Les entrées dans la vie. Initiations et apprentissages. XIIe Congrès de la Société des historiens médiévistes de l'Enseignement supérieur public, Nancy 1982, s. 15–29.

[3] Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek, Oct. Cod. 113, f. 8r–13v, incipit: *Scolarium opus gradum respicit dignitatis omni tempore altissimum.*

[4] Bamberg, Staatsbibliothek Bamberg, Msc.Ph.5, f. 185r–192, incipit: *De hiis que requiruntur ad volentem bene proficere in studiis. Unde oportet primo quod uitam suam variis exponant periculis.*

[5] Částečnou edici traktátu připravil Aleš Beran, *Traktát Magistra Martina O umění studovat, chápat a dobře si pamatovat. Edice středověkého traktátu s úvodem, překladem a komentářem (1.–5. kapitola)*, diplomová práce,

tuje první závěry plynoucí z výzkumu textu s podobným jménem – *De modulo studendi*[6] – jehož kritickou edici nyní připravuji. Z řady ostatních vystupuje tento traktát jak šíří záběru, tak způsobem výkladu, navíc je osobou svého autora s největší pravděpodobností spojen s českým prostředím. Může proto posloužit jako sice malý, ale přesto cenný příspěvek pro poznání středověké didaktické literatury střední Evropy.

Traktát *De modulo studendi* je v tuto chvíli znám jen z jediného rukopisu, a to rkp M I 357 z Vědecké knihovny v Olomouci.[7] Původně patřil olomouckým kartuziánům,[8] jak dokládají mj. vlastnické přípisky.[9] Rukopis je napsán na papíru a skládá se celkem ze 161 folií[10] ve formátu 15,5 × 11 cm. V jeho úvodní části se nacházejí penitenciální traktáty, a to *Tractatus bonus de confessione*[11] a *Tractatus de confessione*.[12] Následuje krátký medicínský traktát *Recepta ac consilia medica*, o kterém bude ještě řeč, dále *De modulo studendi*[13] na f. 38r až 84r a po něm převážně traktáty a jiné texty zaměřené na řečnictví a *ars dictandi*.[14] Na rukopise se podílelo více písařů; nápadná je především poměrně pečlivá úprava jeho první

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav řeckých a latinských studií, Praha 2004. Kritickou edici připravuje Lucie Doležalová, jíž děkuji za poskytnutí její pracovní verze. Martinovi Pražskému se věnuje také studie Lucie Doležalová, *Fugere artem memorativam? The art of memory in 15th c. Bohemia and Moravia*, Studia Mediaevalia Bohemica 2/2, 2010, s. 221–260, zvláště s. 246–250, odkud přebírám dataci.

6 Lucie Doležalová se krátce zaobírá částí traktátu *De modulo studendi* pojednávající o *ars memorativa* v článku *Fugere artem memorativam,* s. 252–253.

7 V popisu vycházím z katalogového zápisu M. Boháčka a F. Čády, který na několika místech lehce doplňuji či upravuji, viz Miroslav Boháček – František Čáda, *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*, Köln – Weimar – Wien 1994, s. 302–304.

8 Olomoučtí kartuziáni sídlili původně v nedalekých Dolanech, a to pravděpodobně již od roku 1388. V roce 1425 však byly Dolany obsazeny husity, před kterými se mniši uchýlili právě do Olomouce, v níž postupně založili klášter nový, viz Radim Tomáš Černušák, *Knihovna dolanských kartuziánů jako historický pramen*, in: Václav Pumprla (ed.), Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 1996. Sborník z 6. odborné konference, Olomouc 8.–9. října 1996, Brno 1997, s. 30–34. Srov. Ivan Hlaváček, *Poznámky ke knihovně kartuziánů v Dolanech v době předhusitské*, Studie o rukopisech 28, 1991, s. 3–12, který na s. 4 uvádí jako datum příchodu kartuziánů do Dolan rok 1386, a Jakub Vrána, *Kartuziánský klášter v Dolanech u Olomouce,* Olomouc 2007, který na s. 19 uvádí rok 1387 jako začátek stavby kláštera a 1389 jako rok přesunu kláštera do Dolan z Tržku, v němž sídlil klášter před tím. Dále pro období po roce 1425 viz Ondřej Jakubec, *Olomouc. Zaniklá kartouza s kostelem Nanebevzetí P. Marie*, in: Dušan Foltýn a kol., Encyklopedie moravských a slezských klášterů, Praha 2005, s. 494–498, krátce též Tomáš Černušák, *Řeholní instituce*, in: Jindřich Schulz (ed.), Dějiny Olomouce, I, Olomouc 2009, s. 245.

9 V rukopise se nacházejí dva vlastnické přípisky, oba mluví o Dolanech: *Iste libellus est fratrum Carthusiensium in Dolano* na f. 37r a *Iste libellus est fratrum Carthusiensium in Dolano prope Olomucz in Moravia* na f. 84r. Jak ale ukazují jiné rukopisy i listiny, patřící stejnému klášteru, nazývali mniši sami sebe ještě přinejmenším v 60. letech 15. století dolanskými mnichy. K této otázce se ve stejném smyslu vyjadřuje krátce Petr Elbel, *Testamentum meum de libris meis: Knihovna olomouckého biskupa Bohuše ze Zvole (1454–1457) opět v centru pozornosti*, in: Rostislav Krušinský (ed.), Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska: Architektura knihy (forma, obsah a jejich tvar). Sborník z 14. odborné konference, Olomouc 22.–23. listopadu 2005, Brno 2006, s. 85–119, zde s. 97–98, pozn. 41.

10 Boháček a Čáda uvádějí 162 folií, jedná se však o nesprávnou foliaci, která pravděpodobně vychází ze starší chybné foliace zapsané v rukopise. Její neznámý autor provedl chybu právě v části, kde se nachází traktát *De modulo studendi*. M. Boháček – F. Čáda, *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*, s. 302. V článku je použita opravená foliace.

11 Incipit: *In principio mee narracionis illius graciam et adiutorium imploro* (f. 1r).

12 Incipit: *Confessor circa penitentem taliter poterit se habere* (f. 22r), viz Jiří Kejř, *Summae confessorum a jiná díla pro foro interno v rukopisech českých a moravských knihoven*, Praha 2003, s. 103.

13 Incipit: *Ad laudem Iesu regis … propono connotare paululum de modulo studendi secundum possibilitatem mei tenuis ingenioli* (f. 38r).

14 Jedná se například o latinský výklad německé básně o panně Marii na f. 93r, dále o *Ars dictandi* s incipitem *Circa materiam est sciendum* na f. 93v–116r, či *De orthographia* s incipitem *Cum inter gramatice species raro de ipsa tractatur orthographia*…, na f. 127r–145v.

poloviny, jejíž součástí je *De modulo studendi*. V katalogu Miroslava Boháčka a Františka Čády je rukopis datován do druhé poloviny 15. století. Na základě vodoznaků,[15] kolofonu[16] i vnitrotextových odkazů[17] můžeme ale tento údaj zpřesnit a říci, že jednotlivé části rukopisu vznikaly nejspíše mezi druhou polovinou padesátých a druhou polovinu šedesátých let 15. století. Za místo vzniku lze opatrně označit olomouckou kartouzu. Jako indicie opět slouží již zmíněné dva vlastnické přípisky, jež se zdají být napsány stejným písařem, který měl na starosti přinejmenším část nadpisů v první polovině rukopisu.

O traktátu *De modulo studendi* bohužel příliš nevíme. Dosud se mi podařilo identifikovat jen jednu přímou předlohu pro tento text, a to již zmíněný medicínský traktát *Recepta ac consilia medica,* který se nachází ve stejném rukopisu pouhé jedno folio před *De modulo studendi*, na f. 33v až 37r. Autor jej využil v úvodní pasáži na f. 38r až 39v, pojednávající o lékařských receptech na „posílení hlavy" (*confortacio capitis*), zraku či paměti. Neopsal však předcházející text doslova, ale recipoval jej různými tvůrčími způsoby.[18]

Traktát je dochován anonymně, o autorovi ale jeho dílo mnohé prozrazuje. Cenná je zvláště krátká pasáž v druhé polovině traktátu (f. 67v a 68r), která se zabývá vhodným překladem z latiny do němčiny pro potřeby kázání, z čehož lze vyvodit, že autor nejspíše byl německým mluvčím. Za místo jeho studií můžeme s velkou jistotou označit Vídeň. Jednou se o ní zmiňuje jako o „naší ctihodné vídeňské univerzitě" (*alma universitas Wyennensis nostra*), podruhé mluví o „našich Vídeňanech" (*nostri Wyennenses*). Protože obě zmínky se objevují v kontextu trivia,[19] zdá se, že ve Vídni získal základ svého univerzitního vzdělání. Nejspíše se pak v pozdější fázi svých studií odebral do Prahy, v níž se dal podle svých slov na studium astronomie.[20] Na základě tohoto pražského pobytu se můžeme oprávněně domnívat, že vedle němčiny mohl mít přinejmenším nějakou znalost češtiny – v pasáži o překladu zmiňuje bez bližšího určení nějaký slovanský jazyk (*sclavonicum*),[21] jehož

[15] Stanislav Petr přibližně datoval tři vodoznaky z osmi, které v rukopise nalezl. Jedná se o písmeno „T" na f. 55 až 71 s přibližnou datací do roku 1456, o vodoznak „ovoce" na f. 72 až 93 s datací do roku 1468 a o vodoznak „šíp" na f. 118 až 127 s přibližnou datací do roku 1458, viz Stanislav Petr, *Verzeichnis der Wasserzeichen*, in: Hans Rothe (Hg.), Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz, Registerband, Köln etc. 1998, s. 212–213.

[16] Na konci traktátu *De orthographia* (f. 127r až 145v) se nachází kolofon: *Et sic est finis istius libelli ortogravie* (sic!) *anno Domini 1465*.

[17] První vnitrotextový odkaz se nalézá na f. 59v v rámci traktátu *De modulo studendi*. V této části se nachází ukázka, jak správně psát závěr latinského dopisu. V ní čteme: *Datum in opido* (sic!) *et cetera vicesima tercia die mensis decembris anno et cetera LVI°*, tedy zřejmě rok 1456. Druhý vnitrotextový odkaz nacházíme na f. 126v na konci ukázkového dopisu, který končí datací 1463.

[18] Předně mění pořadí jednotlivých receptů. Dále v některých případech jen opisuje úvodní slova receptu a na zbytek odkazuje pomocí *ut supra,* například na f. 38v čteme: *Item aqua ysopi et cetera, ut supra.* Celé znění je třeba dohledat v předcházejícím traktátu, v tomto případě na f. 34v: *Item aqua ysopi pectus mundat et omnem difficultatem anhelitus alienat*. V jiných případech naopak autor *De modulo studendi* původní znění receptů obohacuje o verše z *De virtutibus herbarum* od Oda z Meungu (tzv. Macer), popřípadě upřesňuje zdroj receptu, když například na f. 39r obecné *Aristotilis scribit* rozvádí na *Aristotilis in libro De regimine principum, qui dicitur Secretum secretorum, scribit*. Celkově se zdá, že se těmito úpravami pokusil pozdvihnout strohou medicínskou předlohu na úroveň odpovídající stylisticky vyššímu didaktickému traktátu. Každopádně je úvodní část traktátu *De modulo studendi* bez *Recepta ac consilia medica* nesrozumitelná.

[19] Přímá zmínka o vídeňské univerzitě se objevuje v části věnované disputacím na f. *76v (tj. v rukopise fyzicky na f. 77v, které by však mělo být svázáno jako f. 76v). Stejným způsobem je asterisk použit i na dalších místech. Zmínka o „našich Vídeňanech" se nachází na f. 54r v části o Prvních analytikách.

[20] […] *ego enim dum in urbe Pragensi applicatus fui studio astronomie* (f. 63v).

[21] *Sclavonicum* zmiňuje autor traktátu v pasáži, v níž pojednává o nutnosti opisovat některá latinská slova, pro něž němčina nemá jednoslovný ekvivalent: *„Centurio" exponi debet per illam oracionem exprimentem*

přibližnou znalostí zřejmě disponoval. O tom, jakých univerzitních gradů ať už ve Vídni, či v Praze dosáhl, nemůžeme s určitostí tvrdit nic. Z obsahu traktátu lze ale odvodit, že svým vzděláním pravděpodobně nepřekročil rámec artistické fakulty.

Traktát se podrobně zabývá pastorační činností, a to zvláště kompozicí kázání a správným způsobem modlení. Zdá se tedy pravděpodobné, že sám autor byl v době psaní traktátu buď knězem, nebo mnichem. V této souvislosti je zajímavá poznámka na f. 61v. V ní autor uvádí, že „mnozí učitelé a jiní dobře vzdělaní lidé vstupují do kartuziánského řádu či do jiných řádů observance".[22] Snad se v těchto řádcích odráží jeho vlastní zkušenost a stal se po svých univerzitních studiích kartuziánským mnichem. Pro tuto hypotézu hovoří i další indicie. Text *Recepta ac consilia medica*, o němž již byla řeč a který autor olomouckého traktátu použil pro úvodní medicínskou část, je zakončen krátkou notickou: „Od bratra Georia, novice v Gyriu […].[23] Kdo byl oním novicem Georiem, se zatím nepodařilo blíže určit, Gyriem se však zřejmě myslí kartuziánský klášter *Vallis Sancti Mauritii* v Gyriu/Giriu, německy Geirachu, dnes Jurklošter ve východním Slovinsku. Jedná se tedy o text zřetelně spojený s kartuziánským prostředím.[24] Zmínka o vídeňské univerzitě a znalost jejích výukových metod by také neprotiřečila příslušnosti autora traktátu ke kartuziánskému řádu. Vídeňská univerzita byla velkým zdrojem nových kartuziánských mnichů, především pak pro kartouzu v dolnorakouském Gamingu.[25] Z ní ostatně pocházelo i několik mnichů olomoucké kartouzy, například Jindřich z Eckenfeldu, který byl v letech 1450 až 1457 jejím převorem.[26]

Autor byl tedy německým mluvčím, studoval ve Vídni a v Praze a byl katolíkem. Kdy ale žil a tvořil? Jako jistý ukazatel při řešení této otázky nám může sloužit již zmíněné ukázkové datum v traktátu, rok 1456. Je však třeba mít na paměti, že mohlo být aktualizováno písařem při opisu. S jistotou lze tedy říci jen to, že část traktátu, v níž se toto datum objevuje, nemohla být písařem opsána před rokem 1456 a že traktát jako celek musel být napsán před vznikem jeho opisu v druhé polovině padesátých až v druhé polovině šedesátých let 15. století. Pokud nyní zvážíme, že kvůli husitským válkám nevyvíjela pražská univerzita po dlouhou dobu činnost, autor *De modulo studendi* na ní mohl studovat buď před rokem 1420, nebo v krátkém období od obnovení činnosti univerzity ve třicátých letech 15. století[27] přibližně do roku 1462, odkdy uchazeči o mistrovský titul museli přísahat

habitudinem significati eius, scilicet „qui habet centum milites |f. 68r| *sub se". Vulgariter enim „der do hundert Ritter unter Im hat." Et hoc maxime accidit in sclavonico, in quo multi termini sic circumloqui debent, ut patet de illis: „lector, legens, natans," qui precise sicut circumlocuntur theutunice, ita et exponi debent sclavonice et cetera.*

22 *Ut habemus exempla de multis magistris et aliis bene sapientibus, qui ingrediuntur ordinem carthusiensem, et eciam alios ordines observancie* (f. 61v).

23 *A fratre Georio novicio in Gyrio* […] (f. 37r). Na konci této poznámky následují ještě dvě nepříliš čitelná slova, u nichž se kloním pro čtení *qui exivit*. Zůstává ale i poté nejasné, jak danou pasáž interpretovat.

24 V roce 1396 provedli v klášteře vizitaci převor Michal od sv. Mořice v Gyriu (Jurklošter) a zároveň *visitator superioris Alamaniae* spolu s brněnským převorem Jiřím, viz Tomáš Černušák, *Kartuziánský klášter v Dolanech (centrum moderních myšlenkových proudů 14. století)*, diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci: Filozofická fakulta: katedra historie, Olomouc 1996, s. 18.

25 Dennis D. Martin, *Fifteenth Century Carthusian Reform: The World of Nicholas Kempf*, Leiden – New York – Köln 1992, s. 99–106.

26 Jindřich z Eckenfeldu nejdříve studoval od roku 1435 ve Vídni, poté se stal v roce 1442 novicem v Gamingu, během let 1450–1457 byl převorem olomoucké kartouzy, viz D. D. Martin, *Fifteenth Century Carthusian Reform*, s. 108.

27 Michal Svatoš (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, *1347/48–1622*, Praha 1995, s. 207.

na kompaktáta.[28] Budeme-li předpokládat, že autor byl německým mluvčím studujícím původně na artistické fakultě ve Vídni, jevilo by se jako nejpravděpodobnější období jeho pobytu na pražské univerzitě buď ještě před Dekretem kutnohorským (či přinejmenším před vypuknutím husitských válek), nebo rozmezí let 1442/3 až 1448. Na začátku čtyřicátých let totiž začínají do Prahy přicházet vídeňští magistři a studenti a pražská univerzita se tak díky nim na krátkou dobu opět stává univerzitou mezinárodní. V roce 1448 ale dobývá Prahu Jiří z Poděbrad a němečtí mistři a studenti hromadně odcházejí.[29] Žádné z děl, která traktát zmiňuje, nám nemůže s problémem datace textu pomoci, neboť všechna byla ve střední Evropě rozšířena už na začátku 15. století. Hlavním argumentem proti dataci traktátu do padesátých let 15. století se zdá být nepřítomnost jakékoli zmínky o náboženských konfliktech či husitech. Ta je zvláště nápadná vzhledem k autorově výraznému zájmu o pastorační činnost a k jeho nepochybnému pobytu v Praze. Naopak pro padesátá léta 15. století hovoří již zmíněný příliv vídeňských studentů ve čtyřicátých letech 15. století do Prahy, dále ukázková datace v traktátu a též jistá podobnost s didaktickým traktátem Martina Pražského, který byl napsán okolo roku 1450 a o němž bude ještě dále řeč. Takové datování podporuje též rozrůstající se rešerše rukopisů a inkunábulí s tématem studia ve střední Evropě, kterou postupně zpracovávám a jež obsahuje zatím přes 60 jednotek. Vyplývá z ní předběžně, že tento typ textu (rady pro studenty) je rozšířen hlavně v druhé polovině 15. století. Z těchto důvodů se kloním spíše k dataci do období okolo roku 1456.

Traktát *De modulo studendi* začíná stylisticky velmi komplikovanou předmluvou, v níž se autor patrně pokusil ukázat své znalosti latiny, v nichž však měl asi mezery. Na ni navazuje jakási přípravná či úvodní kapitola, již lze rozdělit na část striktně medicínskou a na část morálně naučnou. Medicínská část úzce vychází z výše zmíněných *Recepta ac consilia medica* a poskytuje rady týkající se například bolesti hlavy, šelestu v uších či špatného zraku. V druhé části autor varuje především před vínem a ženami, přičemž hojně cituje hlavně z Pseudo-Aristotelova *Secreta secretorum,*[30] dále uvádí další citáty, které přisuzuje Bernardovi z Clairvaux, Řehoři Velikému a Ambrosiovi. Jedná se patrně o výpisky z nějaké kolekce citátů (*auctoritates*).

Hlavní a nejdůležitější část traktátu postupně pojednává téměř o všech podstatných předmětech vyučovaných na středověkých univerzitách, a to přibližně v tom sledu, v jakém se s nimi mohl setkat student artistické fakulty. Největší prostor (f. 42r–61v) je věnován triviu, tedy gramatice, logice a rétorice. V této části se také vyskytuje nejvíce obecných rad ke studiu, například jak často se během dne učit nebo kdy a jakým způsobem odpočívat. Následují nauky quadrivia, kterým autor traktátu poskytuje výrazně menší prostor (f. 61v–64v). Jedním z důvodů je patrně to, že je nepovažoval za tak důležité jako trivium. I když sám píše, že „kněz musí znát sedm svobodných umění“,[31] na jiném místě tvrdí, že postačuje, aby z hudby znal zpěvy a z astronomie *compotus*

[28] Tamtéž, s. 209.

[29] Tamtéž, s. 208. Obsáhleji v článku František Šmahel, *Počátky humanismu na pražské universitě v době poděbradské,* Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 1, 1960, s. 55–90.

[30] Roli a užití *Secreta secretorum* v traktátu *De modulo studendi* se věnuje na několika stranách svého připravovaného rozsáhlého článku Pavlína Cermanová, *Moc vědění: pseudo-aristotelské Secretum secretorum ve středověkých Čechách*, Studia Mediaevalia Bohemica, 2013/2 (v přípravě).

[31] *Sacerdos debet scire septem artes liberales, scilicet gramaticam, loycam, rethoricam, musicam, arismetricam* (sic!)*, geometriam, astronomiam* (f. 62v).

či *kalendarium*.[32] K filosofii autor poznamenal jen několik málo obecných vět (f. 64v) a podobně rychle odbyl i medicínu jakožto studijní disciplínu (f. 65r). O něco více se věnuje právu a teologii (f. 65v–67r), které probírá společně a u nichž uvádí několik zajímavých detailů, například jak se v právu a teologii cituje či jak vybrat nejdůležitější slova z textu a pouze ta se naučit nazpaměť. Teologie pak autorovi slouží jako odrazový můstek k dvěma dalším tématům, o kterých říká, že jsou prý též její součástí, třeba z našeho pohledu by se jednalo spíše o pastorační praxi či o katechismus. V prvním (f. 67r–73v) poučuje o správné podobě kázání, v druhém (f. 73v–75v) se obšírně zabývá modlitbou. Každé z těchto témat zabírá více prostoru než společná kapitola o právu a teologii.

V následující kapitole (f. 75v–*76r)[33] se autor traktátu zaměřil na vztah učitele a žáka. Používá přitom pojmy *informator* a *discipulus,* což by mohlo ukazovat na to, že měl na mysli nikoliv univerzitní prostředí, nýbrž spíše partikulární školy, na nichž často působili absolventi středověkých univerzit (může se ovšem jednat i o pasáž, převzatou z dosud nezjištěné předlohy). Tomu odpovídá i povaha popisovaných doporučení.[34] Volně lze k této části pravděpodobně přidružit i následující soubor rad ohledně správného postupu v disputacích (f. *76r–*77r).

Poslední rozsáhlá část traktátu (f. *77r–*82r) se týká nauk, kterých by se měl student vyvarovat. Autor mezi ně řadí především astrologii, *ars notoria* a nekromancii (*nigromancia)*, výhrady má též k dobově jinak značně oblíbené *ars memorativa*.[35] Před koncem traktátu zmiňuje ještě několik málo rad pro ty, kteří své studium zanedbali, a přesto by se chtěli stát kněžími (f. *82r–*82v). Traktát ukončuje slovy o smyslu a cíli studia (f. *82v–83v). Nakonec prosí za modlitby a šíření díla a omlouvá se za případné nedostatky (f. *83v–84r).

Obsah traktátu lze shrnout takto:

Folia	**Obsah**
38r	Předmluva
38r–41r	Medicínské recepty a napomenutí k řádnému životu
41r–42r	Úvod k samotné části *De modulo studendi*
42r–44v	Gramatika
44v–49r	Obecné rady týkající se studia
49r–55v	Logika
55v–61v	Rétorika
61v–64v	Quadrivium
64v	Filosofie
65r	Medicína (teoreticky)

[32] *Licet non oportet presbyterum perfectum in eo* [tj. v quadriviu] *fore sicut in trivio, sed sufficit aliqualis noticia talium, ut de musica cantus, de astronomia compotus vel kalendarium* (f. 62r).

[33] Folia označená * jsou v rukopise svázána ve špatném pořadí, konkrétně se jedná o f. 76 a 77, a o f. 82 a 83.

[34] Autor se například zmiňuje o žácích, kteří místo toho, aby dávali pozor, … *oppositum faciunt* […] *dormitantes et lapillis iactantes* (f. *76r), tj. … opačně činí […], pospávajíce a házejíce kamínky.

[35] Viz L. Doležalová, *Fugere artem memorativam,* s. 252–253.

65r–65v	Další obecné rady týkající se studia
65v–67r	Právo a teologie
67r–73v	Jak správně kázat
73v–75v	Jak se správně modlit
75v–*76r	Rady učiteli a žákům
*76r–*77r	Jak správně disputovat
*77r–*82r	Jakých nauk se vyvarovat
*82r–*82v	Rady těm, kteří předchozí studium zanedbali, a přesto se chtějí stát kněžími
*82v–*83v	Smysl a cíl studia (cesta k Bohu)
*83v–84r	Závěrečná prosba za modlitby a šíření traktátu a omluva za případné nedostatky

Z přehledu je zřejmé, že traktát *De modulo studendi* obsahuje velké množství rad s širokým záběrem. Jejich úplný výčet a detailní rozbor přesahuje možnosti tohoto článku, přesto můžeme krátce ukázat, jaké druhy rad traktát nejčastěji poskytuje.

Obecným leitmotivem jsou rady morálně naučné, prostupující celým textem. Jsou formulovány jak pozitivně, tj. jako nabádání (například k tomu, aby student před začátkem studia navštívil mši či modlitbou požádal o boží pomoc), tak i negativně, tj. jako varování, ať už před vínem či před ženami. Právě nebezpečnosti žen je věnován velký prostor. Autor tvrdí, že student by nikdy neměl o ženách mluvit, neměl by hovořit s žádnou ženou o samotě či s ní jít na procházku, dokonce je pro něj nevhodné, aby se na ni jen podíval. Lásku k ženám autor označuje jako „marnost nad marnost, špatnost nad špatnosti, hloupost nad hlouposti, křídla ďábelská, vozítko pekelné“ apod.[36] Podobný morální apel převažuje i v kapitolách o zakázaných naukách, například v části o nekromancii využívá autor exempla z *Vyprávění o zázracích* od Cesaria z Heisterbachu, v nichž jsou barvitě popsány osudy studentů, kteří této nauce propadli.[37]

Druhá velká skupina rad se týká obecně správné studijní životosprávy (některé poučky jsou vždy znovu a znovu připomínány). Velkým tématem je především otázka, kdy se učit a kdy naopak nikoli. Student se má vyvarovat učení při jídle a hodinu po něm, neměl by se učit pozdě večer a ani příliš dlouho a má přestat s učením, jakmile se kvůli němu začne cítit

[36] *Est excessivus amor mulierum, passio passionum, exhaustio corporis, miseria miseriarum, nequicia nequiciarum, stulticia stulticiarum, ale dyabolice, vehiculum infernale, curia Luciperi, campus florens demoniacus, caritas infusa demonis, maliciosum impedimentorum impedimentum, quod comedere nec bibere sinit, devocionem oracionis nec diligenciam studii permittit, dormire confringit, animum semper vexat, oculos excecat, verecundiam omnino aufert, virtutes collidit, aggressum ceterorum bonorum assecucionis fortiter prohibet, sed potenter movet hominem singulas vires continendo inmoderato desiderio pro muliere habenda ad actum delectacionis carnalis* (f. 46r).

[37] Autor přebírá z Caesariova *Dialogu* (s uvedením zdroje v podobě „Caesarius“) dvě větší exempla, a to z kapitol 32 a 33 z první distinkce. Oproti kritickému vydání je však verze v *De modulo studendi* kratší a často jinak formulována (zdá se, že autor citoval příběhy zpaměti), viz Caesarius von Heisterbach, *Dialogus miraculorum, volumen primum*, ed. Josephus Strange, Coloniae – Bonnae – Bruxellis 1851, s. 36–40. Nové dvojjazyčné vydání s německým překladem a úvodem Caesarius von Heisterbach, *Dialogus miraculorum / Dialog über die Wunder, erster Teilband*, ed. Josephus Strange, Einleitung Horst Schneider, übersetzt und kommentiert von Nikolaus Nösges und Horst Schneider, Turnhout 2009, s. 290–300. Český překlad: Jana Nechutová, *Caesarius z Heisterbachu: Vyprávění o zázracích*, Praha 2009, s. 49–52.

špatně. Autor nabízí vícero rad, jak si odpočinout – někdy doporučuje třeba rozhovor, vtipkování, procházku či hru na hudební nástroj, jindy naopak vyhlédnout z okna či se věnovat manuální práci. Jak bude ještě ukázáno, pro autora je studium sice nesmírně přínosné, ale dle všeho jej chápe i jako svým způsobem nebezpečné. Studentovi nehrozí jenom již zmíněné ženy a víno, nemusí propadnout astrologii či nekromancii, ale může sám sebe poškodit, nebo dokonce zničit už jenom tím, že se bude bez přestání učit.

Základem správného studia je rozvržení denního učiva na tři stejně dlouhé časové bloky (f. 47r). První je dopolední po vyslechnutí mše a před obědem, druhý odpoledne po obědě a hodinovém odpočinku, třetí okolo večerních modliteb či po nich. Každý z těchto časových bloků by měl trvat pouze jednu hodinu pečlivého studia (f. 47r), protože pokud by se chtěl student učit déle, buď by mu prý jedna studijní látka bránila v tom, aby si zapamatoval druhou, nebo by byl z učení příliš unaven. Vedle těchto rad autor poskytuje ještě pestrou směsici dalších: varuje třeba před prohřešky proti zásadám správného studia, které ani nám nejsou neznámé, jako je usínání nad rozečtenou knihou, sezení nakřivo či učení se vleže. Jiné rady jako napomenutí k pravidelnému rannímu navlhčení zadní části hlavy, aby z ní mohly unikat výpary, působí z dnešního pohledu naopak trochu nezvykle. Rady týkající se obecně studijní životosprávy nejsou ve středověku výjimečné, jak vyplyne ze srovnání s Martinem Pražským.

Třetí velká skupina rad se týká přímo samotného studia a jednotlivých vědních disciplín. Z textu je zřejmé, že autor u čtenáře předpokládá poměrně vysoký stupeň znalostí. Nevysvětluje žádné konkrétní termíny. Neříká, co je to deklinace v gramatice či sylogismus v logice, ani nepodává žádný souvislý výklad určitého problému; student se například nedozví, jak využít *computus* k počítání data Velikonoc. To, co *De modulo studendi* poskytuje, jsou rady pojednávající o způsobu studia chápaném jako technika učení se. Tento přístup je dobře patrný v úvodní radě ohledně čtení veršovaných textů, třeba známé gramatiky *Doctrinale* ze samotného konce 12. století od Alexandra de Villa Dei: „Jestliže se chceš zlepšit ve veršované látce, jako například v Alexandrovi, tak se napřed uč správně skloňovat přítomná slova. Jestliže nějaké [z nich] je substantivum třetí deklinace, pak se podívej pouze na to, jaký má genitiv a ablativ v singuláru a genitiv v plurálu a jaká pravidla o nich pojednávají, protože pouze v těchto pádech se vždycky objevují obtíže, v ostatních však ne. Podobně se nevyskytují obtíže ani s ostatními deklinacemi…“[38] Student by měl číst také v rukopisech, v nichž nejsou ve verších vyznačeny syntaktické vztahy mezi jednotlivými slovy (tj. *in rasis textibus*), dále by se měl učit slovíčka tak, že pohlédne na slovo, řekne jeho význam zpaměti a poté si jej v textu ověří, a neměl by číst vícero různých pojednání na stejné téma, protože jedno zcela dostačuje. Velmi cenné na traktátu *De modulo studendi* je, že i když uvádí obecné rady, vztahuje je ke konkrétním knihám. Díky tomu můžeme získat alespoň částečnou představu, jakým způsobem studenti a učitelé s konkrétními knihami pracovali. Například kapitola o gramatice pojednává o způsobu práce s již zmíněným *Doctrinale*[39] od

[38] *Cum vis proficere in materiis metricis ut in Allexandro, tunc prius bene stude declinare metra. Si enim aliquod est nomen tercie declinacionis, tunc solum vide, quomodo habet in genitivo et ablativo singularibus et genitivo plurali et regulas de hiis, quia dumtaxat de hiis est semper difficultas, sed de ceteris casibus non. Similiter de ceteris declinacionibus non est difficultas* (f. 42r).

[39] Edice Dietrich Reichling (Hg.), *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei. Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung, Verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern*, Berlin 1893.

Alexandra de Villa Dei a s Donátovou *Ars minor*[40] (4. st.). Různě se ale dotýká i jiných gramatiků a jejich děl. Zmiňuje Petra Helie (12. st.) a jeho dílo *Summa super Priscianum*[41] či Ludolfa de Luco, který působil okolo roku 1300, a jeho *Flores grammatice*, díky nimž byl označován prostě jako *Florista*.[42] Podobně v kapitole o logice jsou zmiňovány *Summulae logicales* Petra Hispanského ze 13. století[43] a Aristotelovy knihy zabývající se logikou, a to *První* i *Druhé analytiky*, *Topiky* a *O sofistických důkazech*. Nechybí ani dílo novoplatonika Porfyria. Autor popisuje práci s těmito knihami poměrně podrobně, například u *Summulae logicales* probírá dokonce části tohoto díla, a radí, jak při jejich studiu postupovat. Z oblasti rétoriky autor uvádí různé slovníky či veršované traktáty pojednávající o slovní zásobě, jako *Grecismus* od Eberharda z Béthune[44] z období okolo roku 1200, který je významný tím, že se zaměřoval na tzv. *differentiae*, tedy na významové rozdíly mezi slovy a vysvětloval také velké množství slov řeckého původu. Stručně zmiňuje také díla Jana z Garlandie z 13. století, například *Composita, Equivoca* či *Synonyma*.

Autor neposkytuje jen rady, jak se nějakou konkrétní látku naučit a jak si ji opakovat, ale nabízí i prakticky zaměřené poučky pro vlastní práci s jazykem. V kapitole o rétorice ukazuje, jak pozdvihnout styl původně jednoduché latinské věty na tzv. *bona latinisacio.* Té dosáhne student tím, že bude nahrazovat obvyklá slova složitějšími synonymy, aktivní slovesa deponentními protějšky a vedlejší věty participiálními vazbami. Zcela protikladné rady obsahuje část o správné podobě kázání. Protože autor předpokládá kázání ve vernakulárním jazyku, předkládá i několik rad, jak do něj z latiny překládat. Nedoporučuje přitom překládat přímo, ale přes mezistupeň, kterým je prostá latina. Například větu „*Iaculo puaperiei sum sagittatus, quare fortiter tedio sum circumseptus*“, tj. „kopím chudoby jsem zasažen, a proto jsem velmi omrzelostí obklopen“, doporučuje napřed zjednodušit na „*pauper sum, quare fortiter tediosus sum*“, tj. „jsem chudý, a proto jsem velmi mrzutý“. Teprve dalším krokem se dostává k překladu do němčiny, tj. „*Ich pyn arm, darumb pin ich storklich verdrossen*.“ Přestože je tato část o překladu poměrně krátká, umožňuje alespoň zčásti nahlédnout, jak byl v dané době chápán vztah mezi vernakulárním jazykem a latinou.

Při výkladu jednotlivých rad se autor většinou nezaštituje žádnou autoritou a necituje z jiných zdrojů, například v kapitole o logice se objevuje pouze jediný citát z Isidora. Když se však snaží poukázat na nebezpečí astrologie, obsáhle cituje z Gratiánova Dekretu, z Tomáše Akvinského a Řehoře Velikého. Důležité a nepřehlédnutelné je v této souvislosti to, jak autor používá svou vlastní zkušenost jako příklad a autoritu, a to jak v oblasti rad morálních, tak v oblasti rad ohledně učebního postupu v jednotlivých disciplínách. Například v kapitole o rétorice uvádí svůj postup při učení se neznámých slov:

> Když jsem při zpěvu, rozhovoru či četbě narazil na nějaký termín […], okamžitě jsem prolistoval knihy obsahující významy termínů, jako Grecistu, Synonima (sic!) apod., zvláště pak

[40] Edice Louis Holtz (ed.), *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical*, Étude sur l'Ars Donati et sa diffusion (IVe–IXe siècle) et édition critique, Paris 1981, s. 585–602. Starší edice Henricus Keil (ed.), *Grammatici Latini*, IV, Lipsiae 1864, s. 355–366.

[41] Edice Petrus Helias, *Summa super Priscianum,* ed. Leo Reilly, Toronto 1993.

[42] Edice založená na jednom rukopisu Hans Jürgen Scheuer (Hg.), *Ludolf de Luco: ‚flores grammaticae'. Text und Übersetzung*, in: Klaus Grubmüller (Hg.), Schulliteratur im späten Mittelalter, München 2000, s. 303–350.

[43] Edice Peter of Spain (Petrus Hispanus Portugalensis), *Tractatus Called Afterwards Summule Logicales*, ed. L. M. de Rijk, Assen 1972.

[44] Vydal Ioh. Wrobel (ed.), *Eberhardi Bethuniensis Graecismus*, Vratislaviae 1887.

Vocabularium, které musíš mít. A jestliže jsem v něm nic nenašel, ptal jsem se neúnavně svých představených či ostatních druhů.[45]

V podobně osobním duchu autor popisuje, jak postupoval při čtení neznámých textů. Nejprve si rychle přečetl celou knihu a našel si všechna neznámá slova, ta přeložil a až poté přistoupil k pečlivé četbě knihy se snahou o pochopení obsahu. Podobně využívá své vlastní zkušenosti, když chce studenta před něčím důrazně varovat. Třeba v kapitole o astrologii se zmiňuje, že sám jí a geomancii byl oddán, poté však, co si přečetl, co o ní svatí doktoři soudí, polil jej studený pot.[46] Na jiném místě se zmiňuje o nebezpečnosti přílišného studia astronomie, které se věnoval v Praze:

Když jsem se v Praze dal na studium astronomie, vytrvale jsem se s ní s velkým úsilím lopotil, a i když jsem se pilně naučil látku, zabýval jsem se jí v představách dokonce i při jídle. Podobně, když jsem chtěl jít spát, tehdy jsem po ní příliš silně toužil, a to tak, že jsem kvůli návalu představ nedokázal usnout. A když už jsem usnul, tak jsem při vstávání byl tak unaven, jako kdybych si nebyl odpočinul. A to bylo z neustálých představ způsobených obrazivostí. Z toho důvodu se mé smysly unavovaly. […] Proto se nedlouho poté přihodilo, že jsem byl stižen závratí do té míry, že bych se byl ihned zbláznil, kdybych byl nebyl užil rady jistého ctěného muže […].[47]

Přestože tedy o sobě autor nemluví často, používá svou zkušenost jako argument na několika klíčových místech, ať už jako vybídnutí k následování či naopak jako varování.

Pokud nyní pohlédneme na celý traktát *De modulo studendi*, jak by měl podle něj správný proces učení vypadat? Pro úspěšné studium považuje za potřebné především dvě věci: 1) schopnost být na studium co nejlépe vnitřně připraven, tj. vědět, jak a kdy odpočívat, kdy a v jaké míře studovat a vůbec jak dodržovat správnou studijní životosprávu, 2) zvládnout samotný proces učení, tedy učení se nové látce a opakování látky již naučené. Základní pojmy, klíčové pro proces učení, které se v celém traktátu neustále opakují, jsou *resumpcio, masticacio, ruminacio* a *ymaginacio*. První z nich značí učení se, přijímání nějaké nové látky. V traktátu se mluví o tom, jak často má taková *resumpcio* (chápaná jako jednotlivé učební či studijní bloky) probíhat. Například student má *facere resumpcionem* po jednu hodinu třikrát či alespoň dvakrát denně, jak už bylo výše zmíněno.

To, že někdo studuje, však ještě neznamená, že se něco naučí a že si něco zapamatuje. Velkým tématem traktátu *De modulo studendi* je tak právě otázka, jak zajistit, aby *resumpcio* nebyla promarněna. Nestačí si jenom něco vzít (tak lze chápat původní význam slovesa *resumere*), ale je třeba to také pozřít a strávit – z této organické metafory pak vychází

[45] *Quando mihi insonuit aliquis terminus cantando, loquendo aut legendo* […], *tunc repente percurri libros continentes significaciones terminorum, ut Grecistam, Synonima* (sic!) *et cetera, specialiter vocabularium, quod tu habere debes. In quo si non inveni, rimatus indefesse fui a superioribus meis aut ceteris sociis* (f. 55v).

[46] *Fortiter adherens astrologie et geomancie, cum dicta sanctorum doctorum de improbacione earundem legi, totus tremulus extiti sudore circumfusus* (f. 78v).

[47] *Ego enim dum in urbe Pragensi applicatus fui studio astronomie, sedule laboravi in ea magno studio, et assidue resumpcione facta, eciam comedendo ymaginatus fui. Similiter in lecto cum dormire volui, tunc habui nimiam vehemenciam desiderii ipsius, ita quod non valui bene sopire ymaginacionibus occupatus. Et dum dormicionem cepi, fatigatus surgendo fui, ac si non requievissem, et hoc fuit ex continuis ymaginacionibus firmatis in fantasmate. Unde sensus fatigabantur.* […] *Inde contigit non diu post, quod illata fuit mihi vertigo capitis sic, quod confestim infatuatus fuissem, si sano consilio cuiusdam venerabilis viri usus non fuissem* […] (f. 63v–64r).

význam dvou dalších pojmů: *masticacio* a *ruminacio* (překusování či přežvykování). Paměť je v tomto pojetí chápána jako břich, v němž jsou uchovávány texty (či šířeji znalosti).[48] Samotná *ruminacio* či *masticacio* pak probíhá jako tiché opakování si látky už naučené, či látky, kterou se student teprve učí. Ostatně proto autor říká „*intellecta serva masticando*" – to, co jsi pochopil, v sobě přežvykováním/strávením uchovej. V traktátu není činěn velký rozdíl mezi *masticacio* a *ruminacio*. Slovo *masticacio* se užívá častěji a zdá se, že označuje spíše první překousání učiva, zatímco *ruminacio* hlubší zopakování a promyšlení látky. Toto rozdělení však neplatí absolutně a obecně se dá říci, že rozdíl mezi oběma slovy není výrazný. Zvláštní a dvojaká je role obrazivosti či představivosti, latinsky *ymaginacio*. Na jednu stranu je nezbytná pro zapamatovávání si naučené látky,[49] často je však *ymaginacio* zároveň něčím negativním a škodlivým, například duše studujícího je po celý den „zmítána nejrůznějšími představami",[50] a aby si vůbec mohla odpočinout, musí se těchto představ zbavit, vypudit je z hlavy.[51] Samotné učení se skládá povětšinou ze dvou základních kroků: 1) rychlého přečtení si textu s dohledáním neznámých slov bez ambice po hlubším porozumění, 2) opakovaného pečlivějšího čtení, jehož cílem je nejčastěji naučit se výklad jednotlivých termínů. Tento proces má různé odchylky v souladu s tím, o jakou disciplínu či knihu se jedná. Pokud se jedná například o knihu zabývající se logikou, v níž jsou příklady pravidel konverzí či transpozic (*regula conversionum*), doporučuje autor traktátu, aby si student napsal výchozí větu na zvláštní tabulku a zkoušel ji samostatně konvertovat či upravit do požadované podoby bez nahlédnutí do knihy. Poté si může v knize ověřit, zdali tak učinil správně. Podobně se má vyvarovat veršovaných knih, v nichž jsou pro usnadnění vyznačeny syntaktické vztahy mezi jednotlivými slovy. Obecně se dá říci, že autor traktátu nenutí studenta, aby se učil větší množství textů slovo od slova nazpaměť, o to více však zdůrazňuje nutnost textu dobře porozumět a pečlivě se naučit významy všech použitých termínů.

Zasadit *De modulo studendi* do kontextu podobných děl není snadné. Velkého ohlasu se ve středověku dočkaly především dvě knihy, a to Pseudo-Boëthiova *De disciplina scolarium* z první poloviny 13. století, která byla vyučována na univerzitách jak v Praze,[52] tak ve Vídni,[53] a *Didascalicon* od Hugona ze Sv. Viktora z první poloviny 12. století. První z nich[54] se zabývá především tím, jaký by měl žák či student (*discipulus,* méně často *scolaris* či *scholasticus*) být, co by měl dělat a čeho se vyvarovat. Tematizuje se i to, jak si správně vybrat učitele (*magister*) a jak se případně sám dobrým učitelem stát. Naproti tomu v traktátu *De modulo studendi* je hlavní důraz kladen na samotného studenta (nejčastěji jako *studens*, výjimečně *scholasticus*), jehož znalosti jsou už na úrovni potřebné pro univerzitní studium. O žákovi (*discipulus*) a učiteli (*informator*, méně často *magister*) se mluví v olomouckém traktátu pouze v jedné kratší kapitole v druhé polovině traktátu, přičemž

[48] Mary J. Carruthers, *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*, Cambridge 2005, s. 165: „Ruminatio is an image of regurgitation, quite literally inteded; the memory is a stomach, the stored texts are the sweet-smelling cud orginally drawn from the meadows of books (or lecture), they are chewed in the palate."

[49] *Inde clauso libro ymaginare tibi sollicite de materie resumpte intelligencia eam bene imprimendo memorie* (f. 53r).

[50] *Vexatur a diversis ymaginacionibus* (f. 45r).

[51] *Prius expulsis omnibus ymaginacionibus* (f. 46v).

[52] Václav Vladivoj Tomek, *Děje university pražské*, Praha 1849, s. 99.

[53] Joseph Aschbach, *Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhunderte ihres Bestehens. Festschrift zu ihrer fünfhundertjährigen Gründungsfeier,* Wien 1865, s. 353.

[54] Kritické vydání Boethius, *De disciplina scolarium*, ed. Olga Weijers, Leiden 1976. Český překlad Václav Bahník, *Boëthius – poslední Říman,* Praha [1982], s. 159–184.

z kontextu se zdá, že autor zde má na mysli výuku v partikulárních školách a rady poskytuje pravděpodobně proto, aby se student mohl stát právě učitelem na jedné z takových škol (viz výše). Dalším rozdílem je to, že v Pseudo-Boëthiově *De disciplina scolarium* je dán jen malý prostor konkrétním vědeckým disciplínám. Nevyskytují se v něm žádné obsáhlé specializované kapitoly pro gramatiku, logiku, rétoriku apod. Naproti tomu autor traktátu *De modulo studendi* se věnuje jednotlivě každé jedné disciplíně a také konkrétním knihám včetně návodu, jak s nimi pracovat.

Na druhou stranu oba traktáty udílejí podobné rady pro správnou životosprávu. Oba varují před nadměrným pitím vína a oba shodně dodávají, že je-li ho naopak užíváno přiměřeně, pomáhá zlepšovat bystrost ducha. Podobný, i když ne zcela stejný postoj zaujímají autoři obou traktátů i ke styku žáků a studentů se ženami. Zatímco však traktát *De modulo studendi* varuje před jakýmkoli kontaktem s nimi, Pseudo-Boëthiův traktát je v tomto směru mírnější a varuje pouze před prodejnými ženami. Obecně lze říci, že přístup olomouckého traktátu je v porovnání s ostatními didaktickými traktáty přísnější, což by mohlo ukazovat na to, že je zakotven spíše v mnišském než světském prostředí. Poslední rozdíl spatřuji v jazykové přístupnosti obou traktátů. *De modulo studendi* je až na svou uměle složitou předmluvu a drobné ukázky ze správné latinské stylistiky napsán srozumitelným a přístupným jazykem. Hlavní obtíže tak pro čtenáře představují odborné termíny z jednotlivých disciplín. Jinak je tomu u Pseudo-Boëthia, jehož jazyk, plný neobvyklých slov a slovních spojení, působí značně komplikovaně. Je jen těžko představitelné, že by daný text mohl být čten začínajícím žákem či studentem, a snad právě z tohoto důvodu bylo toto dílo vícekrát glosováno.

Didascalicon[55] od Hugona ze Sv. Viktora je traktátem, jehož úhel pohledu se od Pseudo-Boëthiova výrazně liší: jen velmi omezeně se věnuje samotnému žáku, téměř opomíjí praktické rady správné životosprávy a o roli učitele se v podstatě nezmiňuje. První polovina traktátu je věnována světským disciplínám, druhá polovina (od 4. knihy) pak biblické exegezi. Předností *Didascaliconu* je přehledně rozčleněný popis jednotlivých disciplín spolu s uvedením doporučené studijní literatury. Hugo ze Sv. Viktora ji však na rozdíl od autora traktátu *De modulo studendi* nijak šířeji nekomentuje ani neposkytuje rady, jak s konkrétními knihami správně pracovat a co si z které vybrat. Výklad omezuje pouze na výčty doporučených děl. Podobně i jednotlivé nauky popisuje Hugo ze Sv. Viktora jen obecně a nezabíhá do přílišných podrobností. Mnohdy se uchyluje spíše k vyjmenovávání různých pojmů než k udávání konkrétních a praktických rad. Nejvíce obecných rad jakým způsobem studovat obsahuje třetí kniha traktátu. V ní se autor věnuje například tomu, jak procvičovat duševní schopnosti, a popisuje důležitost dobré paměti a správné meditace. Opět platí, že se všech témat dotýká pouze krátce a obecně.

Na přelomu středověku a novověku se užívaly také některé knihy specializované, věnující se převážně jedné disciplíně. Pro právo byla rozšířená kniha Iohanna Iacoba Canis *De modo studendi in utroque iure*[56] z konce 15. století, pro medicínu je známa kniha Martina

[55] Charles H. Buttimer (ed.), *Hugonis de Sancto Victore Didascalicon de studio legendi: A Critical Text*, Washington D. C. 1939. Buttimerova edice byla použita pro dostupnější latinsko-německé vydání Hugo von Sankt Viktor, *Didascalicon de studio legendi – Studienbuch,* übersetzt und eingeleitet von Thilo Offergeld, Freiburg (Breisgau) etc. 1997. Srov. interpretaci Didascaliconu in: Ivan Illich, *In the Vineyard of the Text: A Commentary to Hugh's Didascalicon*, Chicago – London 1993.

[56] Zatím bez kritické edice, u nás je nejdostupnější inkunábule z Brna dnes uchovávaná ve Vědecké knihovně v Olomouci (sign. 60.852), Iohannes Iacobus Canis, *De modo studendi in utroque iure*, Brno 1488.

Stainpeis *Liber de modo studendi seu legendi in medicina* z počátku 16. století. Právnický traktát odráží dobu svého vzniku a je v mnoha ohledech protikladný k olomouckému traktátu, třebaže vznikl pouze o necelé půl století později. Nápadná je zvláště elegantní humanistická latina a množství odkazů na klasické latinské autory, zejména na Cicerona. Naopak o zmíněném *Doctrinale* není v celé knize napsáno jediné slovo, přestože obsahuje krátkou kapitolu věnující se pouze gramatice. Podobně jako v *De modulo studendi* nechybí ani v *De modo studendi in utroque iure* rady týkající se správné životosprávy studenta, kterými také traktát začíná. Iohannes Iacobus Canis varuje, stejně jako autor olomouckého traktátu či Pseudo-Boëthius, před stykem se ženami, nadměrnou konzumací jídel a alkoholu, před zbytečným hněvem i nejapným žertováním. Jednotlivých svobodných disciplín se dotýká jen okrajově. Zdůrazňuje důležitost gramatiky a rétoriky pro právnické povolání, ale dialektiku, matematiku, astronomii, hudbu, i mnohé další naopak nepovažuje pro právnické povolání za nezbytné. Praktických tipů pro úspěšné studium neuvádí Iohannes Iacobus Canis mnoho. Zmiňuje například rozdělení dne na tři stejné části, a to část věnovanou studiu, část věnovanou odpočinku a část spánku. Radí také připravovat se na přednášky četbou probírané látky v předstihu. Tím však výčet obecných rád týkajících se úspěšného studijního postupu téměř končí. V traktátu *De modo studendi in utroque iure* jsou samozřejmě zmíněny i knihy probírané během studia práv a organizace tohoto studia, přesto samotný traktát žádnou z knih nerozebírá podrobněji. *Liber de modo studendi seu legendi in medicina*[57] je velmi specializovaným textem, který se dotýká pouze studia medicíny, informace v něm obsažené jsou nesrovnatelné s traktátem *De modulo studendi.* Udává, které knihy se čtou v kterých letech medicínského studia, a obsahuje též rozsáhlý rejstřík léků a léčebných postupů. Tyto a mnohé jiné rysy tento traktát posouvají daleko za hranice běžných didaktických traktátů.

Velmi podnětné je srovnání *De modulo studendi* s didaktickým traktátem Martina Pražského *De modo artificioso studendi et memorandi et intelligendi* z období okolo roku 1450.[58] Nejen názvem jsou si oba traktáty podobné, pocházejí také přibližně ze stejné doby, oba jsou spojeny s Českým královstvím a sdílejí i některá společná témata. Stejně jako autor *De modulo studendi*, i Martin Pražský začíná své dílo zdůrazněním důležitosti tělesného zdraví pro studium.[59] Martin Pražský vyjmenovává různá lékařská doporučení, která jsou svým stylem velmi podobná těm z *De modulo studendi* (respektive oněm z *Recepta ac consilia medica*, z nichž autor olomouckého traktátu čerpá). Podobnost je dobře patrná například u popisu účinků zázvoru:

[57] Edice s komentářem a překladem Christian Pawlik (Hg.), *Martin Stainpeis: Liber de modo studendi seu legendi in medicina: Bearbeitung und Erläuterung einer Studienanleitung für Mediziner im Ausgehenden Mittelalter*, Augsburg 1980. Traktátem se zabývá také Richard J. Durling, *An Early Manual for the Medical Student and the Newly-fledged Practitioner: Martin Stainpeis' Liber de Modo Studendi Seu Legendi in Medicina*, Clio medica 5, 1970, s. 7–33.

[58] Z tohoto traktátu vychází i spisek anonymního autora s incipitem *Optimus ille discipulorum instructor* z období okolo roku 1474. Oproti předloze je kratší především o medicínské rady a navazuje více na Pseudo-Boëthiův spis *De disciplina scolarium*. Needitovaný traktát se nachází v rukopisech Národní knihovny v Praze, sign. X H 12, I E 39, a v Brně, Moravská zemská knihovna, Mk 66. O traktátu a jeho dochování L. Doležalová, *Fugere artem memorativam,* s. 250–251. Autorce tímto velmi děkuji za poskytnutí pracovní verze přepisu traktátu.

[59] *Principium igitur omnium studiorum perfectorum est sanitas corporis et naturalis bona complexio, quibus si aliquis studens privatus fuerit, studere quidem aliquid poterit. Illud tamen minutum et imperfectum erit*, A. Beran, *Traktát Magistra Martina O umění studovat, chápat a dobře si pamatovat*, (viz pozn. 5), s. 35.

De modo artificioso studendi et memorandi et intelligendi (s. 37)[60]
Zinziber efficit augmentum in memoria et consumit humiditates malas stomachi faciendo bonam digestionem.

De modulo studendi (f. 38v)
Item zinziber mane comestum valet memorie.

I v lékařských částech obou traktátů nacházíme nicméně výrazné rozdíly. Martin Pražský se zaměřuje téměř výhradně na léky podporující dobrou paměť či zlepšující intelektuální schopnosti, naproti tomu v *De modulo studendi* se vyskytují i praktické rady, jak postupovat při bolestech hlavy či ucpaných uších. Znění receptů v olomouckém traktátu je přesnější, neboť se udávají množství jednotlivých přísad, z nichž se lék skládá, a to buď absolutně (například v drachmách či uncích), nebo relativně, tj. v jakém poměru se mají mísit jednotlivé přísady. Martin Pražský ovšem vykazuje hlubší medicínské vzdělání a znalost lékařské teorie.[61]

Po lékařských receptech následují v obou traktátech praktické rady týkající se studia.[62] Traktát *De modo artificioso studendi et memorandi et intelligendi* má jasnou a přehlednou strukturu, obsahuje kapitolu zabývající se překážkami bránícími v efektivním studiu, další kapitola obsahuje rady, jak při studiu správně postupovat, a následující pak, jak zlepšovat svou paměť atd. Každá z kapitol přináší očíslované rady, v jejichž obsahu se čtenář zorientuje po přečtení úvodní věty. Naproti tomu rady v *De modulo studendi* mohou působit někdy až chaoticky a neuspořádaně, neboť jsou rozesety po celém traktátu, nejsou jednoznačně řazeny do obsahových skupin, a navíc se často opakují.

Patrný je také rozdíl ve způsobu, jakým oba traktáty rady podávají. Martin Pražský mluví obecně a neosobně, zatímco doporučení v traktátu *De modulo studendi* jsou povětšinou velmi konkrétního rázu, odvolávají se na osobní zkušenost autora a směřují přímo ke čtenáři-studentovi. Tato odlišnost je dobře patrná například v části pojednávající o tom, jak dlouho se bez přerušení věnovat četbě, respektive studiu:

De modo artificioso studendi et memorandi et intelligendi (s. 44)[63]
Quartum impedimentum est longa leccio usque ad fastidium et debilitatem anime, quod quantum malum inficiat legenti, nemo ambigit. Confundit namque leccio fastidiosa intellectum, ebetat racionem et memoriam, aufert labor vires transgredientes mentem, cogit infirmari. Cura huius est legere cum delectacione et conferre lecta cum suavitate. Tunc enim confortatur animus et bene se gerit erga sua obiecta. Sicut dicit Philosophus 2° Ethicorum. Exercicia, que sunt commensurata viribus hominis, faciunt hominem bene se habere.

De modulo studendi (f. 47r)
Regula generalis per quantum tempus est studendum. *Unius hore spacium tibi assigno pro studio diligenti prius clauso codice masticatoque resumpto, ut dictum est in quarta regula*

[60] Tamtéž.
[61] Viz kapitolu *Martinův traktát a středověké lékařství*, tamtéž, s. 20–21.
[62] V traktátu *De modulo studendi* jsou především součástí úvodní kapitoly věnující se gramatice, vyskytují se však v celém traktátu.
[63] A. Beran, *Traktát Magistra* Martina *O umění studovat*, s. 44. Interpunkce upravena.

generali. Racio quia si diucius velles studere, tunc una leccio impediret et obstrueret memoriam alterius leccionis. Ob quam confusionem est dimittendum a multa perleccione. Racio secunda quoniam per multum studium succedente tempore homo nimium fatigaretur, unde sequeretur oblivio, et eciam debilitaretur, unde sequeretur defectus corporis.

V traktátu Martina Pražského také chybí rady typu, jak si správně zařídit studijní prostor, jak dobře spát či jak si přesně rozvrhnout studijní bloky v jednotlivých dnech. Dá se říci, že Martin Pražský se spíše než konkrétním jednotlivostem průběhu studia věnuje hlavně obecnému postupu při něm. *De modo artificioso studendi et memorandi et intelligendi* také neobsahuje žádný komentář k jednotlivým vědním disciplínám.

Patrný je též stylistický rozdíl mezi oběma traktáty. Martin Pražský užívá složitější a elegantnější latinské obraty a často odkazuje jak na klasickou latinskou literaturu (například Cicerona či Senecu), tak i na vrcholná středověká díla (*Poetria nova* od Galfrida de Vino Salvo ze začátku 13. století). A ačkoli svou jazykovou úrovní nedosahuje jeho traktát kvalit výše zmíněného didaktického traktátu od Iohanna Iacoba Canis, přesto jsou v něm už patrné vlivy pronikajícího humanismu. Naproti tomu olomoucký traktát je jazykově poměrně jednoduchý, a i v těch pasážích, které jsou stylisticky vypracované, navazuje na tradici středověkého latinského stylu. Na antické autory odkazuje jen velmi střídmě; několikrát sice zaznívá jméno Senecy, jedná se ale většinou o Pseudo-Senecu. Hlavní autoři, z nichž cituje, jsou Pseudo-Aristoteles a jeho *Secretum secretorum*, Tomáš Akvinský, Augustinus a Bernard z Clairvaux. Hojné citáty nacházíme v díle Martina Pražského velmi rovnoměrně rozložené. To ale neplatí pro *De modulo studendi*. Pokud jeho autor potřebuje doložit nějaké závažné tvrzení, především z oblasti morálky, cituje ve velké míře, například když varuje před ženami a pitím či před různými okultními naukami. Pokud ale poskytuje rady běžnějšího rázu, ať už se týkají postupu při učení či správné studijní životosprávy, cituje jen zřídka. *De modulo studendi* působí prostším a praktičtějším dojmem než traktát Martinův. Přestože je tedy Martinův traktát svou povahou olomouckému traktátu nejpodobnější ze všech, které byly v této kapitole probrány, i on se v mnoha ohledech výrazně liší, a to jak strukturou, tak i stylem. Ze všech srovnávaných traktátů tak ani jeden není možné považovat za vzor *De modulo studendi*, nebo za text totožného charakteru a záměru.

* * *

Další studium díla *De modulo studendi* se musí zaměřit na ty jeho rysy, které lze v současné chvíli považovat z různých důvodů za jedinečné či výjimečné. Za prvé je to šíře pojednávané látky a způsob, jakým ji podává. Autorovi olomouckého traktátu se podařilo alespoň částečně obsáhnout všechny disciplíny trivia i quadrivia, filosofie, práva i teologie, nezapomíná ani na kazatelskou činnost a rady pro učitele a žáky, zmíní dokonce i zakázané nauky. Za druhé je to konkrétnost a názornost jednotlivých rad v porovnání s ostatními traktáty, ať už se jedná o medicínské recepty, rady týkající se obecně studia či doporučení k jednotlivým disciplínám. Velmi neobvyklé jsou rady týkající se jednotlivých studijních příruček, tedy doporučení, co z které knihy studovat a jakým způsobem. Jejich další analýza bude součástí připravované edice a lze očekávat, že díky nim lépe porozumíme konkrétním postupům, které studenti používali při práci s knihami. Za třetí je to práce autora s jazykem, ať už se týká „vysoké“ a „nízké“ latiny, vztahu latiny a vernakulárních jazyků či určování jazykových stylů ve vztahu k přepokládanému recipientovi. Budoucí podrobnější analýza

materiálu, který traktát v tomto ohledu poskytuje, může přispět k lepšímu zmapování vztahu vernakularity a latiny ve střední Evropě.

Otázka recipienta je pro budoucí bádání možná vůbec nejzajímavější. Pro koho byl vlastně traktát *De modulo studendi* určen? Samozřejmě pro studenta, ale pro jakého? Pokud je studentem myšlen příslušník univerzity, pak nás některé prvky traktátu překvapí: chybí zde téměř úplně zmínky o univerzitních vyučujících, o přednáškách či vůbec o jakémkoli dalším prvku běžného univerzitního života. Stejně tak podrobnost některých rad se zdá být až zbytečná, protože stejné by jistě poskytl i sám vyučující daného předmětu (které základní knihy číst, jakým způsobem, co je třeba se učit nazpaměť atd.). Pokud měl být traktát určen pro kartuziánského mnicha, který se svým studiím oddává v klášteře, jeví se naopak některé informace nadbytečné – převážně ty, které se týkají aktivní kazatelské činnosti a učitelství, stejně jako důraz na disputace vedené s kolegy, což je věc uzavřenému a tichému kartuziánskému způsobu života poměrně vzdálená. Zaujme také krátká pasáž traktátu, která se dotýká těch, kteří své studium zanedbali, a přesto by se chtěli stát kněžími,[64] což ukazuje na ještě širší záběr možných čtenářů. Otázka je tedy komplikovaná a jednoznačnou odpověď zřejmě očekávat nelze.

V závěru traktátu vyjadřuje jeho autor touhu, aby se „toto malé dílo rozšířilo k užitku mnohých“.[65] Dosavadní výzkum napovídá, že toto přání se mu nesplnilo. I přes chybějící doklady o recepci se jedná o text cenný jak pro kulturně historické, tak i pro filologické bádání.

JAN ODSTRČILÍK

Belehrung über die richtige Art und Weise des Studiums im mittelalterlichen Traktat *De Modulo studendi* (VK Olomouc, M I 357)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel behandelt einen früher unbearbeiteten Traktat *De modulo studendi*, der lediglich aus der Handschrift M I 357 der Wissenschaftlichen Bibliothek in Olomouc (Olmütz) bekannt ist; er gehörte früher den Olmützer Kartäusern. Im einleitenden Teil wird gezeigt, dass die eigentliche Handschrift am ehesten in der Zeit von der 2. Hälfte der 1450er bis zur 2. Hälfte der 1460er Jahre entstand. Der Traktat selbst wurde etwa in den 1450er Jahren verfasst. Besondere Aufmerksamkeit ist dem Autor des Traktats gewidmet, dessen Name zwar nicht bekannt ist, doch kann man anhand verschiedener Indizien viele Angaben aus seinem Leben entnehmen. So wissen wir beispielsweise, dass er deutscher Zunge war und eine gewisse Kenntnis des Tschechischen besaß und dass er in Wien und Prag studierte. Aller Wahrscheinlichkeit nach war er auch Priester oder Mönch.

Der Traktat *De modulo studendi* ist zumeist in verständlichem und zugänglichem Latein geschrieben und erteilt auf fast allen Gebieten Ratschläge, die ein Student gebrauchen konnte. Er enthält Kapitel, die sich mit praktischer Medizin, dem Trivium und Quadrivium, der Astronomie, der Seelsorge und dem Lehrerberuf befassen. Im zentralen Teil des Aufsatzes werden diese einzelnen Kapitel zusammengefasst und kurz kommentiert.

[64] *Regula tardatorum sive neglectorum in studio volencium presbiterari* (f. *82r/83r).
[65] […] *ut opusculum illud pluribus ad usum diffundatur* (f. *83v/82v).

Der abschließende Teil des Aufsatzes vergleicht den Traktat *De modulo studendi* mit anderen ähnlichen didaktischen Traktaten, besonders aber mit dem sehr verbreiteten mittelalterlichen Traktat *De disciplina scolarium* des Pseudo-Boethius und mit dem *Didascalicon* des Hugo von Sankt Viktor. Als zeitlich und lokal der Entstehung unseres Traktats nahestehendes Werk wurde zum Vergleich *De modo artificioso studendi et memorandi et intelligendi* von Martin von Prag herangezogen. Im Vergleich mit ihnen erteilt der Traktat *De modulo studendi* Ratschläge auf weitergefassten Gebieten, und zwar in sehr konkretem und direktem Wortlaut.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter